

Urbanistička praksa i ljudske aspiracije: konfliktne situacije u razvoju gradova, s osvrtom na Zagreb*

Melita Richter

Ma koliko bilo kompleksno ljudsko djelovanje, sigurno je da je upravo formiranje urbane sredine jedno od najvažnijih pitanja današnjice, jer urbano postaje prostorno dominantno (vremenski je ono već odavno prisutno). Upravo će zbog toga naša pažnja u ovom kratkom izlaganju biti usmjerena na formiranje gradskog tkiva, ali ne više samo s aspekta prostornog uobličavanja i davanja fizičkog profila gradu, već s aspekta koji polaznu pretpostavku nalazi u samom odnosu čovjeka prema prirodnoj sredini, prema drugima i sebi samome, u spoznaji da istinski humanizirani prostor može biti jedino onaj koji garantira integritet ljudske ličnosti, i kojoj omogućuje ne samo njezino bivstvovanje već i njezin osebujan razvoj. U ime takve ličnosti mi ovdje istupamo, za takav se prostor zalažemo. Njega čovjek ne samo da može već i mora ostvariti.

Činjenica koja zabrinjava, a koja je prisutna u našoj urbanoj praksi, jest dihotomija između misli i djela, između ideje i realizacije.

Ne slažemo se da svaka akcija in ipso nosi dovoljne razloge postojanja, kao što znamo da nije istina da se trebalo mnogo brže graditi nego što se dospijevalo misliti, jer graditi se može a da se pri tom i misli. Isto tako nam je jasno da »masovno«, »divlje«, »stihijsko«, »osrednje«, »veoma nisko tehnički« (a često niti to) ne nalazi pokriće u opravdanju da se gradilo prema mogućnostima, prema cijeni koštanja, jer naše su mogućnosti daleko veće od onoga što bi se moglo zaključiti na temelju ostvarenoga, a cijena koštanja će nam biti mnogo viša nego što se to u prvi mah čini, i to ne samo materijalno.

Zašto bolje mislimo nego što djelujemo?

Dualizam urbanizma ne smije postojati, urbanizam može biti samo jedan: onaj koji polazi od stvarnih ljudskih potreba, koji u prostoru afirmira i kolektivnu svijest i lični interes, koji je sposoban da te kategorije ne dovodi u

* Saopćenje na Savjetovanju Jugoslavenskog udruženja za sociologiju: *Društveni konflikti i socijalistički razvoj Jugoslavije*, Portorož 10–13. veljače 1972. g. (Primjedba redakcije)

konflikt i tako nijednu ne stavlja u pitanje: urbanizam koji djeluje svjesno i smisleno, dovodeći sistematski do integracije života u njegovu totalitetu, a ne da pospješuje njegovu parcijalizaciju.

Nažalost, živimo u doba kada vratolomno narastanje gradova gubi svoj smisao u ambicijama fizičkih narastanja, u besadržajnom nagomilavanju zgrada, vozila i ljudskih masa, kada je postojeći način ljudskog mišljenja ushićen statističkim podacima o broju građana ili ekonomskom prosperitetu, a posve neosjetljiv na suštinske probleme grada. Grčki polis i srednjovjekovni grad—zajednica pretvorili su se u bezličnu, kaotičnu naseobinu gotovo neobuhvatnu po dimenzijama. Da li je moguće da nas oduševljavaju te dimenzije? Jesu li nam takvi gradovi uopće potrebni?

Širenje urbanoga sadrži niz opasnosti. Sam način života postaje drugačiji, što ne znači da postaje i bolji, kvalitetniji. Ovom momentu razvoja najbolje odgovara Wirthova definicija grada kao »relativno velikog, gustog, stabilnog boravišta društveno heterogenih pojedinaca u kojem su primarni društveni dodiri potisnuti sekundarnim i za koje je karakteristično slabljenje rodbinskih veza, opadanje društvenog značaja obitelji, gubljenje susjedstva i nestajanje tradicionalne osnove društvene solidarnosti.«

Kohezija današnjeg grada ne postoji. On nije pogodna okolina harmoničnog razvoja i života ljudske ličnosti. Komplementarnost i samodovoljnost malih susjednih i naseljskih zajednica u nepovrat je izgubljena, a za uzvrat grad nije stvorio nova žarišta socijalibiliteta, neposrednog ljudskog angažmana i utjecaja. Veći broj fizičkih dodira ljudi nije sam po sebi dovoljan faktor kohezije među njima, jer nema adekvatnog psihološkog osjećaja pripadnosti istoj zajednici. Pomanjkanje mreže i mogućnosti neposrednih komunikativnosti dovodi do osjećaja izoliranosti usred mase. Društvena participacija pojedinaca sve je neznatnija, a njihova frustriranost sve veća. Gotovo po pravilu današnji je urbanit jednodimenzionalan, drugima se javlja u ograničenosti svoje funkcije, segmentarno, profesionalno specijalistički, nervozan je i nema nikada vremena. Na društvenom planu očituje se njegova indiferentnost prema problemu grada u kojem živi, odsustvo participacije u društvenom odlučivanju. Način života u gradu sve više vodi birokratiziranju i ne ostvaruje integritet ni društvenog života (osjećaj pripadnosti zajednici, identifikacija s njezinim problemima), ni individualnog života (koji se danas ispoljava kroz odvajanje stanovanja kao privatne sfere života od radne uloge kao njebove javne sfere). Pasivnost građana u procesu odlučivanja o vlastitoj sudbini u prostoru pospješuje krizu suvremenog grada kao harmonične društvene zajednice, a na značaj samih navedenih procesa nije nužno ukazivati, naročito ako imamo pred sobom tip društvenog karaktera koji pretendira da bude socijalističko, samoupravno društvo.

Životne funkcije današnjeg stanovnika grada toliko su dekoncentrirane da je njihovo normalno odvijanje došlo u pitanje, a to je bez sumnje posljedica analitičkog načina mišljenja koje uvjetuje funkcionalizam. Funkcionalna podijeljenost prostora prisutna je još u čuvenoj *Atenskoj povelji* koja je postala svjetskim tekstom avangardnog urbanizma, a u kojoj je grad definiran sa svojih pet funkcija: stanovanjem, radom, odmorom, prometom i historijskim naslijeđem. Svakoj se od ovih funkcija nastoji dati poseban prostor što je zapravo velika zabluda i posljedica parole o decentralizaciji grada

Grad je totalan društveni fenomen, kompleksan u svom društvenom realitetu, koji se manifestira u prostoru i vremenu i kao takav morao bi omogućiti postojanje harmonične ljudske zajednice, ali ne pod geslom »povratak prošlosti« već — budućnost zajednice višega stupnja. To znači da bi morao omogućiti koncentraciju svih životnih funkcija u određenom prostoru, a taj bi prostor svojom kompleksnom organizacijom bio adekvatan duhu vremena datoga društva.

Nužno je da se nadvlada ovo stanje pojedinačne specijalizacije u prostoru, kao što ga treba nadvladati u načinu pristupanja stvarnosti, u samoj misli. Život će tada izgubiti segmentarnost i ponovo zadobiti svoje jedinstvo koje je danas tako grubo narušeno. Smatramo da je to jedan od najvažnijih zadataka ne samo urbane prakse već uopće ljudskoga djelovanja, a samim ostvarenjem ovoga zadatka nestat će i mnogih problema vezanih uz narastanje gradskoga tkiva koji nam se danas nameću svojom izrazito neugodnom stranom.

Problem saobraćaja je jedan od faktora koji izrazito potencira konflikt-nost situacija suvremenoga grada. Čovjek je danas u gradu izložen velikom pritisku saobraćaja, posebno osobnih automobila, dok je istovremeno javni promet nedovoljno razvijen, spor i neefikasan. Gradski su kapilari zatrpani osobnim automobilima koji su nefunkcionalno korišteni bilo da su u pokretu bilo da su u stanju mirovanja. Javni je saobraćaj potpuno poremećen i odvija se otežano; najljepši se trgovi i zelene površine pretvaraju u parkirališta, a kretanje slobodnih individua je otežano jer je grad, osim što fizičkim prisustvom kanalizira komunikacije, pun svakojakih ograničenja, zabrana, znakova koji daju minimalnu propulzivnost. Automobil je tako u do-broj mjeri pridonio krizi humane okoline, ne samo time što je poremetio čisto fizički sastav grada i njegovu ljudsku mjeru već je i sam izgubio svoj razlog postojanja. On više ne rješava osnovne probleme: smanjenje udaljenosti, približavanje sadržaja ljudima, smanjenje ogromnog gubitka vremena, smanjenje gubitka prostora koji bi se mogao vratiti gradu na mnogo bogatiji način.

Napomenuli smo problem saobraćaja samo da bismo ukazali na apsurd-nost situacije u kojoj samo sredstvo poništava svoj osnovni razlog postojanja — postupak efikasnosti.

Ljudska dobra ne bi nikada smjela prerasti same ljude i svoje djelovanje uperiti protiv njih, a to je danas tendencija razvoja jedne od najvećih svjet-skih opasnosti koja se možda ogleda i u krizi cjelokupnog ekološkog sistema. Iz svih kratkovidnih partikularnih interesa »korisnosti i progresa«, čovjek je do te mjere narušio prirodni i biološki ekvilibrij da je ugrozio vlastiti opsta-nak na ovoj planeti.

Konfliktnost života u gradu ogleda se i u krizi prostora. Prostor je ne-funkcionalno korišten: s jedne strane raspršenost, a s druge prevelika kon-centracija ljudi, zgrada i sadržaja — prenatrpanost. Čovjek živi u grado-vima-košnicama, spava u zgradama termitnjacima ili bezličnim konurbaci-jama, koje opet nisu ništa drugo do linearno raspoređene spavaonice jer je njihov stanovnik svojim radom, uslugama (počevši od obrazovanja do lije-čenja), svojom potrebom za rasonodom i kulturnim dobrima vezan za grad-ske centre. Otuda i bezuspješnost bijega u suburbiju, jer je i ona jednodimen-zionalna. Taj je bijeg karakterizirajuća faza za današnju urbanizaciju tamo

gdje je najrazvijenija, a i tamo gdje se tek naslućuje. Međutim, on ne predstavlja rješenje dok je god jednodimenzionalan, dok ne uspostavi totalan identitet ljudskoga života. Suburbia je zapravo više odraz nemoći jednoga grada nego indikacija njegove moći. Njoj zato treba priznati valjanost razloga, ali ne i rezultata. Jer, dok je njezina motivacija — povratak prirodi i autonomnosti — dotle je njezina stvarnost — uz fizičku jednoličnost i dosadnost predgrađa — prava društvena izolacija i privatizacija pojedinaca. Oni su sada još više ovisni o gradskom tkivu iz kojeg su bezuspješno pokušavali pobjeći.

Suburbanizacija je proces koji potencira neke društvene diskontinuitete, na primjer prostornu segregaciju na klasno socijalnoj osnovi. Ne smijemo naime ostati slijepi na razlike između predgrađa — čije je porijeklo vezano uz nemoć grada da prihvati siromašno stanovništvo seljačkog porijekla i da mu da adekvatno mjesto i u društvu i u prostoru. Ne smijemo zaboraviti na kvalitativnu razliku između suvremenih slumova i rezidencijalnih zona ekonomski povlaštenih slojeva društva.

Na suburbanizaciju gledamo kao na svojevrsnu opasnost; tu opasnost vidimo i u procesu metropolitanizacije i narastanju gradova u megalopolise.

Suburbanizacija kao i metropolitanizacija dovode do stvaranja urbanih kontinuuma, do konurbacije, koje ne predstavljaju drugo do bezlično i difuzno širenje urbanih masa u prostoru. Smatramo, da treba naglasiti opasnost degradacije prostora kojoj pridonosi besmisleno širenje grada. Ljudska svijest sve više robuje velikim brojevima, sve je podređeno zakonima ekspanzije, bilo kakve ekspanzije. Stanovništvo postaje unificirano, standardizirano, gradsko tkivo postaje prenategnuto a ujedno i neizdiferencirano jer nema nikakvog čvrstog jezgra ni određenih granica. Konurbacija (koja nam prijete kao univerzalna pojava, a što je još Patrick Geddes upozoravao) briše granice između gradskog i seoskog, a sama nije ni jedno ni drugo. Ona nije grad niti će to ikada postati, makar je ljubitelji velikih brojki pripisuju gradskim jezgrama. Ona je samo nova izraslina stare amorfne mase.

Mit metropolisa i megalopolisa svuda je prisutan. Taj mit treba iskorišteniti u ime dovoljnih razloga: u ime čovjeka, u ime prirode. Krizu humane okoline i harmonične ljudske zajednice koju smo promatrali kroz konfliktnost gradskog tkiva i njegov odnos prema okolici moramo povezati ne samo s krizom društva već i s krizom ljudskog mišljenja uopće, i to upravo zato što grad smatramo totalnim društvenim fenomenom koji moramo nužno promatrati u sklopu općih društveno-ekonomskih promjena i razumijevati ga tek u tom kontekstu. Razvoj grada nužan je odraz razvoja zemlje; u njemu se ogledaju sve tendencije koje su prisutne na širem društvenom planu. Štoviše, grad je eksponirana točka društvenog razvitka gdje se najbrže realiziraju određena stremljenja i ciljevi kulturnog i materijalnog progresa, i kao takav vrši aktivnu funkciju u cjelokupnom društvenom kretanju. Konceptija grada jest konceptija društva. Zato je nemoguće izbjeći pitanje od golemog značaja: *jesu li naši gradovi adekvatan izraz našega društva?* Da li se kroz naš grad, kakav je on danas, mogu realizirati osnovni principi socijalističkog društva? Kakav bi trebao biti socijalistički grad?

Pitanje definiranja socijalističkoga grada je neodgodivo. Naša je društvena stvarnost daleko poodmakla od našeg urbanog izraza. Socijalistički principi koji su zacrtani i koji se u društvu postepeno ostvaruju, u urbanom nisu

prisutni (ukoliko se ne misli na pojedina čisto fizička oblikovanja koja odišu socijalističkim realizmom). Mi u prostoru uporno negiramo ono što nastojimo ostvariti u vremenu. Da li je to dopustivo?

Ako je grad organizacija društva, onda se treba zapitati: na kakvim se scenama odvija naš društveni život. Odgovor bi bio: na scenama koje je davno nadmašio.

Na primjer, Zagreb u svom tkivu nije oslobođen konfliktnosti situacija koje smo gore napomenuli. Zagreb je grad koji se u svom historijskom razvoju nije mnogo razlikovao od evropskih gradova industrijske civilizacije. U tom je razvoju samo zaostajao za njima, ali tu činjenicu nije shvaćao kao prednost. Oponašajući njihove forme, prisvajao je i njihove greške, postajao bremenit vlastitim problemima. U urbanoj praksi Zagreba ni danas ne dominira način rješavanja problema na principima ljudskih mjerila. U toj je praksi još uvijek najdominantniji ekonomski funkcionalizam što se osjeća i u GUP-u:

1. GUP ne rješava vitalne probleme grada, već ih samo ublažava. Gradu se ne pristupa sa dovoljno širine i smjelosti.

2. Urbanizam se ovdje ponovo prezentira kao ekonomika a manje kao stvaralačka, humana disciplina. Tim planom se nije stvorio nov pristup problematici.

3. Grad se postavlja preusko prema svojoj okolini (uglavnom se radi na fizičkom širenju grada i specijalizaciji prostora).

4. Grad se odnosi preusko prema sebi samome — pretendira na metropolitanizaciju, gdje bi činio jedinstveno tkivo sa područjima Zaprešića, Samobora, Zeline, Dugog Sela i Velike Gorice, a u širem bi se kontekstu spajao sa Varaždinom, Siskom, Karlovcem i Novim Mestom, a nije sposoban da od svojih najintegralnijih dijelova (Trešnjevka, Knežija, Trnje, Siget, Trnsko, Zaprude i sl.) stvori gradsko tkivo u pravom smislu riječi.

Zagreb bi htio (tko zna zašto) postati metropolom, a u samoj svojoj jezgri je nedonošče. Osim toga GUP-om se ne zahvaća u neke od važnih društvenih konflikata, kao što je to na primjer socijalno klasna segregacija u prostoru, iako se Zagreb ne može optužiti da je stvarao nezdrava tkiva radničkih četvrti (Trešnjevka, Trnje) samo između dva rata. Zagreb je nakon rata stvorio mnogobrojna naselja koja ga gotovo opkoljuju, a koja žive na najnižem stupnju razvoja infrastrukture. Ta su naselja u pravom smislu kancerозна tkiva grada (Jankomir, Kozari Bok, Špansko, Grana, Sesevetska Sopnica, Gornja Dubrava, Vukomerec, i sl.).

GUPZ nije ni dobar ni loš. Ako se mjeri vremenskom komponentom, onda sama činjenica što u ovom momentu razvoja grada nije dobar, znači da je loš.

Konfliktne situacije koje Zagreb u sebi nosi — pitanje saobraćaja, problem formiranja novoga centra grada, problem kvalitativnog definiranja pojedinih dijelova toga centra (Glavni kolodvor, Trnje, Sava, Velesajam, Novi Zagreb), formiranje novih sekundarnih centara, odnos grada prema specifično vrijednom prostoru, prema Medvednici, pitanje individualne izgradnje, pitanje oblikovanja vrijednog, pitanje razmještaja industrije, problem zagađenja prostora, buke, i tome slično — stanja su kojih se grad neće oslo-

boditi sve dok se sam pristup stvarnosti, sama ljudska misao ne oslobodi svoje jednodimenzionalnosti. Sintetičan pristup i simultan način mišljenja postaju jedino mogući pri rješavanju urbanih pitanja. Ali ne samo urbanih.

Jedinstvena težnja da se spriječi besmisleno i neograničeno širenje gradova, da se gradovi oslobode upravo tih konfliktnih stanja u kojima se danas guše, treba da bude težnja zasnovana ne na administrativnim mjerama već na samoj organizaciji prostora. Ljudsko organizirano naseljavanje moglo bi biti prijatnije pod uvjetom da se od gradova ne prave kaotične urbane aglomeracije, već da to budu veoma dobro organizirana gradska tkiva, s razvijenom infrastrukturom koja bi težila proširivanju prema unutra (kreativnoj prestrukturaciji prostora, adekvatnom rasporedu institucija u odnosu na ljudski život, davanju potpune sadržajnosti urbanom). To bi doista značilo formiranje harmonične ljudske zajednice u kojoj bi se pojedincu vratio integritet njegove ličnosti, kao osnove aktivne društvene participacije kreativnih individua, kao osnove dinamičnog razvoja društva.